

УДК: 947.7 (=112.2) "19/20"

ВНЕСОК РОДУ ФАЛЬЦ-ФЕЙНІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Задерейчук А.А.

*Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, Сімферополь, Україна
E-mail:zadereychukA@yandex.ru*

В статті розповідається про рід Фальц-Фейнів, який майже століття проживав на території Півдня України. А також наводяться данні про діяльність представників цього роду у соціально-економічному та суспільно-політичному напрямках та їх внесок в розвиток південного регіону.

Ключові слова: Фальц-Фейни, німці, сільське господарство, вівчарництво, Хорли, промисловість, земства, благодійність, Асканія-Нова.

Особливе місце в історичній науці відводиться особистості. Відтворення життєпису людини дає змогу розкрити всю повноту історичного процесу, соціального змісту епохи. В сучасних умовах набуло неабиякої актуальності вивчення біографій громадських діячів і цілих родів, які заслуговують на увагу та імена яких тривалий час замовчувалися. З огляду на це, брак сталої, якісної наукової інформації та десятиліття викривлення ролі широко відомої у свої часи родини Фальц-Фейнів в історії Південної України призвели до чудернацького міфотворення.

Тривалий час їх чесне ім'я паплюжилось на усіх державно-партійних рівнях. Водночас, абсолютно не бралось до уваги те, що представники цього роду зробили неоціненний внесок у розвиток Півдня України у XIX – на початку XX ст. Вивчення та популяризація досвіду багатогранної діяльності Фальц-Фейнів, їхній вплив на суспільне, політичне та економічне життя в південноукраїнських губерніях, а також досвід спілкування із представниками адміністрації та столичними можновладцями, може стати основою для успадкування кращих традицій взаємодії представниками бізнесу та державними інституціями, а також іншими верствами населення.

Приклади розв'язання проблем, надані Фальц-Фейнами, можуть допомогти окреслити конкретні шляхи реалізації ідей щодо покращення ситуації в економіці, народній освіті, науці тощо. Окрім того, аналіз діяльності представників роду Фальц-Фейнів сприятиме кращому розумінню суспільного значення діяльності крупної сільськогосподарської буржуазії та її внеску в розвиток Півдня України.

Хронологічно у статті охоплюється період з початку XIX ст. по 1919 р. Межі обумовлені часом проживання роду на території Півдня України.

Метою цієї статті є аналіз внеску роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України у XIX – на початку XX ст. Зазначена мета вимагає вирішення наступних завдань: аналізу наявного історіографічного матеріалу, а також характеристиці стану джерельної бази з досліджуваної проблеми; узагальнення свідчень про представників родини Фальц-Фейнів та відбудови генеалогічної історії роду; дослідження та оцінки внеску Фальц-Фейнів в економіч-

ний та соціальний розвиток Півдня України; визначення участі Фальц-Фейнів у суспільному та політичному житті Півдня України; розгляду питань про створення та розвиток заповідника Асканія-Нова.

Останнім часом в українській історичній науці популярними стали роботи, які висвітлюють біографічні і професійні сюжети. Тенденція до вивчення історії окремих родів сприяла створенню досліджень, у тому числі й дисертаційних, в яких здійснено історико-генеалогічний аналіз, висвітлено суспільно-політичні та культурологічні аспекти діяльності відомих родин, їхній вплив на культурний світ та культурно-громадське життя України.

Питання, пов'язані з життям та діяльністю представників роду Фальц-Фейнів та їх внеском в соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України у XIX – на початку XX ст., вивчалися епізодично в контексті проблем більш масштабного характеру. Комплексної праці, присвяченої цій проблемі донині не існує.

Усю літературу за хронологічним принципом умовно можна розподілити на кілька періодів: дорадянський, радянський, сучасний. Окремого розгляду вимагають й іноземні дослідження.

Дореволюційні російські дослідження характеризуються тим, що автори являлися, по суті, безпосередніми свідками, а інколи і пасивними учасниками подій. Такі роботи зазвичай були присвячені сільськогосподарському виробництву в маєтках Фейнів та Фальц-Фейнів. Зокрема, у 50 – 80-ті роки XIX ст. автори описували, насамперед, вівчарні господарства, які належали родині. Цій проблемі присвячені праці А.А.Скальковського, І.Г.Подоби, Н.Н.Дерягіна, І.Лінке [1] та ін. З середини 90-х рр. XIX ст. в літературі з'явилися роботи про кіннозаводство в родині Фальц-Фейнів. Найбільш повним дослідженням у цій сфері є праця А.В.Гібер-фон-Грайфенфельса [2]. Крім того, у другій половині XIX ст. у спеціалізованих сільськогосподарських виданнях з'являються публікації, присвячені проведенню та результатам всеросійських і регіональних виставок, участь у яких брали Фальц-Фейни. З кінця 90-х рр. XIX ст. центром усіх публікацій, пов'язаних із ім'ям Фальц-Фейнів, стає Асканія-Нова. Розвідки, які присвячені заповіднику, можна умовно розділити на дві великі групи: роботи, які стосуються науково-практичної діяльності працівників та гостей заповідника та праці, які присвячені флорі та фауні південноукраїнського степу. До першої можна віднести публікації В.Альохіна, Н.Деппа, М.Ф.Іванова, П.К.Козлова, Р.В.Куницького, Р.В.Куницького, С.А.Мокржецького [3]. В них наводяться описи заповідника, визначався видовий склад тварин, які мешкали в ньому; оцінка наукової діяльності господаря Асканії-Нова Ф.Е.Фальц-Фейна. Науково-дослідні роботи про рослинний та тваринний світ Асканії-Нова представлені у доробку В.Альохіна, І.К.Пачоського, Н.Прохорова [4].

Окремий блок становлять праці, присвячені історії Асканії-Нова так званого "ангальтського (до фальц-фейнівського) періоду". Зазвичай це невеличкі за обсягом статті в часописах та газетах того часу, які часто спрямовані на аналіз господарської діяльності колонії.

В радянські часи особи Фальц-Фейнів та їхні досягнення замовчувалися, або підлягали нищівному паплюженню з позицій так званої "класової доцільності". Роботи переважно були присвячені науковим дослідженням на базі заповідника "бывшого

нетрудового имени Фальц-Фейнов". Господарська діяльність представників роду Фальц-Фейнів не цікавила радянських вчених. Виключенням може слугувати робота академіка Л.К.Гребня, яка була присвячена історії асканійського вівчарства [5].

На сучасному етапі представниками роду Фальц-Фейнів і його минулого зацікавилися окремі дослідники та численні публіцисти. Спираючись на багату джерельну базу і не переймаючись політичною кон'юнктурою вони отримали можливість створювати більш-менш об'єктивні праці про внесок роду Фальц-Фейнів в розвиток Півдня України. Наприклад, участю представників цього роду в земському русі Херсонської губернії присвячена стаття Т.А.Гребеннік [6]. В.Б.Піворович займається вивченням грошових знаків, які застосовувалися Фальц-Фейнами при сплаті із робітниками та службовцями в численних економіях та маєтках [7]. Не послабився інтерес і до всесвітньо відомого заповідника Асканія-Нова, про що свідчить значна кількість публікацій, які присвячені йому. Серед них визначаються праці В.С.Борейко, В.М.Рябко [8]. Зберігався інтерес і до ангальтського періоду історії Асканії-Нова. Останнім часом на цю тему з'являються публікації професора В.Ю.Ганкевича [9]. Крім цього, в сучасній історіографії існує низка робіт, в яких на фоні загальної теми аналізуються й різні аспекти діяльності окремих представників роду Фальц-Фейнів. Серед таких робіт на увагу заслуговують праці О.Б.Шляхова, С.Г.Плесської-Зебольд, С.С.Валько та ін. [10].

Не меншої уваги заслуговують роботи зарубіжних авторів з даної тематики. Однією з найбільш ранніх робіт, присвячених історії асканійського вівчарства, є дисертація А.Дрюкке [11]. Дві статті, які пов'язані з іменем Фальц-Фейнів, видав А.Принс: одна присвячена Асканії-Нова, а інша – історії родини Фальц-Фейнів на Півдні України [12]. Однією із фундаментальних праць з історії роду Фальц-Фейнів у Європі вважається монографія А.Маас [13]. Ця робота є спробою аналізу механізмів інтеграції Фальц-Фейнів в російське суспільство і причин економічного розквіту цієї сім'ї.

Загалом аналіз дослідженої літератури приводить до висновку про необхідність комплексного вивчення історії життя та діяльності роду Фальц-Фейнів на Півдні України та їхнього внеску в розвитку регіону.

Стаття базується на значній кількості різноманітних джерел. Усі вони за способом кодування та відтворення інформації поділяються на три типи: словесні, зокрема писемні, зображальні та речові джерела. Серед писемних джерел треба виділити: законодавчі акти; діловодну документацію (організаційно-розпорядча документація організацій, підприємств, товариств, звіти, акти, постанови, довідки тощо); статистичні джерела; судово-слідчі джерела; періодичну пресу, документи громадських організацій, а також джерела особового походження (мемуари, автобіографії, щоденники тощо).

Для розкриття теми велике значення мають укази імператорів Олександра II та Миколи II, якими зокрема було даровано право на об'єднання прізвищ Фальц і Фейн, також ці документи мали відношення до підвищення соціального статусу родини – переведення її до спадкового почесного громадянства [14]. Крім того, два укази Миколи II зводили Фальц-Фейнів у дворянське звання Російської імперії [15].

Вагомий внесок в розкриття досліджуваної теми був зроблений завдяки аналізу діловодної документації. Для вивчення питання про сільськогосподарські маєтки Фальц-Фейнів велике значення мали дарчі, купчі, заповіти, документи про позики

тощо, які були знайдені в архівосховищах України. У розкритті питання щодо розвитку приватного порту Хорли допомагали результати досліджень, які проводилися протягом декількох років різними тогочасними комісіями, а також різноманітні доповідні записки, прохання, резюме, циркуляри, заяви, які значно розширювали уявлення про діяльність Хорлів. Постанови та журнали земських зібрань, стенографічні звіти тощо дозволили виявити ступінь участі представників роду Фальц-Фейнів в різних адміністративних та громадських організаціях та оцінити внесок останніх в їхню роботу. Важлива роль в дослідженні відводилася і розгляду статутів і звітів громадських організацій, активними учасниками яких були Фальц-Фейні. Завдяки їм вдалося встановити не тільки членство представників цього роду у цих об'єднаннях, але й оцінити роль, яку відігравали представники роду в розвитку цих організацій.

Для всебічного висвітлення теми велике значення мали статистичні джерела та довідкові матеріали. Неабияке значення відведено вивченню земської статистики. Результати статистичних досліджень у Таврійській і Херсонській губерніях також були проаналізовані. Вони дозволили проілюструвати питання земельної власності, визначити місцезнаходження і розміри маєтків Фальц-Фейнів; деякі статистичні збірки вказували на наявність поштово-телеграфних відділень, ветеринарних і провізорських служб у їхніх маєтках. Свідчення про фабрично-заводську промисловість Російської імперії дозволили всебічно висвітлити питання про промислове виробництво, яке започатковували та розвивали Фальц-Фейни.

Крім того, широко застосовувалися данні адрес-календарів та пам'ятних книжок Таврійської та Херсонської губернії. Вони дозволили виявити та уточнити посади на громадських засадах представників роду Фальц-Фейнів у різні роки, а також надали відомості про їхню господарську діяльність. Путівники надали можливість виявити наявність нерухомості у Фальц-Фейнів в містах Півдня України.

В ході роботи над статтею також були проаналізовані дані, як місцевих, так і загальноімперських газет. Матеріали, отримані при аналізі статей часописів, знаходили підтвердження і в інших джерелах, а в комплексі сприяли більш поглибленому вивченню теми дослідження.

Для висвітлення багатьох питань суспільно-політичної та соціально-економічної діяльності, а також внутрішньо родинних стосунків Фальц-Фейнів цінними є спогади різних представників роду Фальц-Фейнів, відбитих в мемуарах, насамперед Володимира Едуардовича та його племінника Едуарда Олександровича.

Також були вивчені зображальні джерела, які являють собою різноманітні схеми і плани маєтків Фальц-Фейнів, фотографії з родинного архіву, репродукції картин, листівки й привітання тощо. Їх використання не тільки дозволило проілюструвати оформлений текстовий матеріал, але і прислужилося джерелом для отримання уточнюючої інформації з різних питань. Крім того, були вивчені та використані пам'ятки матеріальної культури. Серед них треба зазначити; архітектурні споруди та металеві бони сім'ї Фальц-Фейнів [16].

Історія перших членів роду Фальц-Фейнів оповита великою кількістю напівлегендарних подій що передаються з покоління в покоління, часто не знаходячи підтвердження у джерелах і документах. Найбільша кількість суперечок виникає з приводу особистості Іоганна Фейна, який першим з'явився на території сучасного Півдня Украї-

ни. Після проведення аналізу наявного історіографічного матеріалу та джерел з цієї проблеми, стає зрозумілим, що першим Фейном у Росії був машинобудівник Іоганн Георг Фейн з Саксонії (1773 – 1824). У 1807 р. на запрошення Таврійського губернатора А.М. Бороздіна він прибув до Катеринослава для участі в заснуванні текстильних і суконних фабрик як фахівець цієї справи. Він та його старший син Фрідріх стояли біля витоків майбутнього роду та заклали основи економічного добробуту родини. Саме Ф.Фейн придбав у власність маєтки Елізабетфельд, Преображенка, Чорномор'є, Павлівка, Асканія-Нова (за різними оцінками йому належали близько 215.833 дес. власної та 88.754 дес. орендованої землі). Крім того, Ф. Фейн став основоположником меценатських і патріотичних традицій цієї сім'ї. Пізніше, його донькою Єлизаветою Фальц-Фейн були куплені маєтки Іванівка, Гаврилівка, Михайлівка, Чірик, Денкельчик, Успенка, Даровка, Максимівка, Александрівка, Веселе тощо. Всі придбання земельної власності, зроблені першими Фейнами, заклали основу майбутньої великої сільськогосподарської «імперії».

Після смерті Ф.Й. Фейна, указом від 7.12.1864 р. «Для збереження імені померлої без потомства чоловічої статі Фрідріха Фейна, як прекрасного діяча Новоросійського краю, дозволити чоловікові його дочці Івану Фальцу з подальшим потомством іменуватися прізвиськом Фальц-Фейн». Через декілька років сім'я Фальц-Фейн звернулася до Правлячого Сенату з проханням про зарахування у спадкові почесні громадяни. Цей процес був складним для родини Фальц-Фейнів й проходив у два етапи. У 1872 р. було прийнято рішення «возвести Єлизавету Фальц-Фейн з вищезначеним сімейством у спадкове почесне громадянство та видати їй встановлену на це звання грамоту з художніми прикрасами». На початку ХХ ст. представники третього покоління родини Фальц-Фейнів отримали спадкове дворянське звання Російської імперії. Отримання дворянства було поділене на два етапи, при яких спочатку спадкове дворянство отримав Олександр Фальц-Фейн з дружиною та дітьми від другого шлюбу (1913 р.), а потім його мати Софія Фальц-Фейн та його брати Фрідріх, Карл, Густав, Микола, Володимир (1914 р.). Під час революційних подій більшість представників цього роду емігрувало за кордон. Кінцевою датою існування роду на Півдні України можна вважати 1919 р. – рік трагічної загибелі С.Б. Фальц-Фейн, яка не схотіла покинути свою «імперію» і була вбита. Загалом рід Фальц-Фейнів на Півдні України був представлений чотирма поколіннями, які зробили помітний внесок в розвиток регіону.

Головним напрямком діяльності Фальц-Фейнів було сільське господарство. Перш за все, саме завдяки ньому Фальц-Фейни стали відомі не тільки в Російській імперії, а й в країнах Європи. Вони були відомі як крупні господарі з передовими, зразковими маєтками, а також як «королі вівчарства» на півдні країни. У веденні господарства Фальц-Фейни завжди спиралися на різні винаходи, новітні технології й технічні винаходи, застосовували їх та удосконалили відповідно до місцевих особливостей. До моменту жовтневих подій 1917 р. сім'я володіла величезними земельними наділами (понад 10 великих маєтків) на території Таврійської і Херсонської губерній. Крім того, поза Півднем України Фальц-Фейнам належали маєток Налібоки у Віленській губернії, маєток Любча на кордоні Білорусії й Польщі.

Вплив Фальц-Фейнів на підвищення економічних показників регіону відбувався опосередковано через розвиток власних економій та підприємств. Фальц-Фейни передусім були крупними поміщиками регіону, господарство яких переважно зорієнтовувалося на товарний і промисловий розвиток вівчарства. У маєтках розвивалися всі галузі сільськогосподарського виробництва – уже згадане вівчарство, розведення великої рогатої худоби, конярство, свинарство, птахівництво, і, навіть, така галузь, як верблюдарство. Кінні заводи та велика рогата худоба Фальц-Фейнів були відомі по всій території Росії. Тварини, що вирощувалися на цих заводах, одержували високі оцінки експертів на різних міжнародних, всеросійських і регіональних виставках. Їх потомство продавалося за досить високими цінами, приносячи власникам чималі прибутки.

На початку ХХ ст. господарство було частково переорієнтовано на землеробство, але і тут Фальц-Фейни досить швидко досягли високих результатів. Вони проводили експерименти із сівозмінами, вибираючи найбільш оптимальний для даного регіону. Система господарства була перелоговою з суворим чергуванням культур. Фальц-Фейни збирали високі урожаї.

Для ведення величезних за своїми масштабами господарств потрібна була сила-силенна службовців. У маєтках працювали як постійні, так і сезонні робітники. Постійні робітники разом зі своїми сім'ями проживали на землях економій, одержували платню, користувалися угіддями, а також мали соціальні гарантії (їм надавалася медична допомога в лікарнях економій і фельдшерами при збереженні платні на час хвороби, діти робітників отримували освіту в школах тощо). У маєтках Фальц-Фейнів існували спеціальні лавки, сільськогосподарська продукція в яких для службовців відпускала за найнижчими цінами при збереженні високої якості. Для робітників й службовців будувалися квартири, для неодружених вони мали вигляд казарми. Заробітна плата була чітко визначена залежно від статі, віку та виконуваної роботи. Наприклад, в Асканії-Нова працюючий чоловік одержував у середньому 130 крб., а жінка – 65–67 крб. Сезонні робітники наймалися зазвичай на ярмарку в Каховці для проведення літніх та осінніх сільськогосподарських робіт. Ставлення до сезонних робітників також було підкреслено гуманним. Для них в економіях були створені необхідні санітарні та житлові умови. Оплата праці чоловіка сезонника становила в середньому 60–65 крб., жінки – 35–40 крб., підлітків на сезонну працю не наймали. Деякі види сільськогосподарських робіт оплачувалися за підрядним тарифом. Наприклад, у маєтку Преображенка оранка однієї десятини пари коштувала 1 крб. 75 коп., боронування після першої оранки – 1 крб. 50 коп., скосити і зв'язати одну десятину – 4 крб. На зимовий час також іноді були потрібні додаткові робітники, але, природно, в значно менших кількостях. Зимова заробітна плата їх практично не відрізнялася від літньої.

Видача заробітної плати в маєтках, швидше за все, до початку ХХ ст. здійснювалася жетонами власного карбування.

Все своє господарство Фальц-Фейни вели відповідно до новітніх досягнень науки і техніки. У них одних з перших з'явилися багато сільськогосподарських машин (сівалки, молотарки, трактори та ін.), які проходили випробування і доопрацювання відповідно до місцевих умов. Фальц-Фейни були піонерами у використанні на Півдні України новинки сільськогосподарської техніки провідних фірм-виробників, таких як: "Рустон-

Проктор”, ”Ланц”, ”Флейшер”, ”Сакк”, ”Гена”, ”Дірінг”, ”Асборна”, ”Мосей Гаріс”, ”Трієр Гейда”, ”Мак-Кормік”, ”Клейтон”, ”Гарр-Скотт”, ”Адванс”, ”Покард” і ”Делеге”.

Представники роду Фальц-Фейнів були активними учасниками досліджень, які сприяли розвитку в деяких галузях сільського господарства. Наприклад, вони були одними з перших, хто спробував вирішити проблему епідемії сибірської виразки, яка тисячами голів скорочувала стада сільських господарів, а також саме в їх маєтках було вперше впроваджено штучне запліднення в кінорозведенні. Воно було здійснено відомим дослідником професором І.І. Івановим в Асканії-Нова, а надалі поширилося і в інших маєтках Фальц-Фейнів й інших господарів краю.

Фальц-Фейни були володарями декількох промислових підприємств. В основному вони були направлені на те, щоб переробляти продукцію власних економій. У переліку таких значаться – цегельно-черепичні заводи, борошномельні підприємства, лісопилки, шерстемийні, обладнані всіма можливими технічними новинками майстерні. Проте, одне підприємство – фабрика консервів С.Б. Фальц-Фейн стала відомою не тільки в межах Росії, але і за кордоном. Продукція цієї фабрики мала широкий попит і мала свій фірмовий знак якості – логотип «золота рибка на велосипеді». Крім усього іншого це підприємство здійснювало постачання для збройних сил Росії.

Розвиток сільського господарства і промисловості не можливий був без налагодженого зв'язку й комунікацій. Саме тому Фальц-Фейни дуже рано включилися в процес телефонізації своїх маєтків. Крім того, для підвищення якості зв'язку вони відкривали у своїх маєтках поштові контори і обладнували їх телеграфом. Крім того, практично у всіх маєтках Фальц-Фейнів існували станційні пункти, на яких видавалися коні з поштових земських кінних станцій. Відкриття пошти, будівництво телефонних і телеграфних ліній сприяло розвитку комунікацій в регіоні, покращувало та підвищувало якість зв'язку між окремими частинами повітів і губерній. Особиста вигода, здавалося б, підвищувала рівень життя навколишніх територій.

Транспорт – ще одна стаття витрат Фальц-Фейнів. Річ у тому, що, представники цього роду були серед перших, хто придбав автомобілі й не лише легкові, але і вантажні. Поява легкового транспорту значно покращувала й прискорювала приватно-транспортний зв'язок між маєтками. Займалися вони і розв'язанням питання щодо проведення залізничної гілки у своєму регіоні. Природно, що Фальц-Фейни переслідували, передусім, власні інтереси. Однак поява залізничної гілки з'єднала б віддалений регіон із центральною лінією, поліпшивши тим самим сполучення в краї. Вершиною транспортного забезпечення в цій сім'ї стало створення приватного порту Хорли. Усього за кілька років він став одним з найбільших експортерів зерна на Чорному морі. Сюди приходили судна під прапорами провідних торговельних держав того часу. Крім того, порт Хорли здійснював також і пасажирські перевозки, для чого було відкрито спеціальне пароплавання з агентством в Одесі. Розглядаючи транспортні питання, необхідно відмітити, що Фальц-Фейни завжди цікавилися перспективними напрямками. Новітнім науково-технічним напрямом на той час була авіація. Один з представників цього роду Ол.Ол. Фальц-Фейн може по праву вважатися її піонером. Він розробляв і конструював нові моделі аеропланів. Уміння й навички, набуті Ол.Ол. Фальц-Фейном під час пробних польотів на аеропланах власних конструцій, згодилися йому під час воєнних дій у роки Першої світової війни, коли

йому вдалося врятувати російську військову частину від оточення армією Маккензена в Галичині завдяки здійсненню швидкого зв'язку між командуванням армією та оточеною частиною.

Величезні прибутки цієї сім'ї дуже часто прямували на добродійні заходи. Добродійність Фальц-Фейнів охоплювала багато сторін життя суспільства. Фальц-Фейни ніколи не шкодували коштів на потреби земляків в сфері освіти та медицини, виступаючи організаторами нічліжок і притулків, а також займаючись меценатством. Неодноразово члени сім'ї обиралися на посади опікунів тих або інших установ і щорічно надавали грошову допомогу цим організаціям. Фальц-Фейни були почесними та дійсними членами наступних організацій: "Общества Херсонских врачей", "Общества для помощи бедным г. Одессы", "Одесского комитета попечительства о тюрьмах", "Общества Св. Магдалины", "Стурдзовской общины сердобольных сестер", "Таврического губернского попечительства детских приютов", "Херсонского губернского попечительства детских приютов", "Одесского городского попечительства детских приютов". Крім того, показано роль Фальц-Фейнів в якості попечителів різноманітних громадських закладів: "Ново-Троицкого больничного покоя", "Алешковской женской прогимназии", "Алешковского земского девичьего профучилища", "Алешковского городского училища с ремесленным классом", "Лукияновской сельскохозяйственной школы", "Симферопольского женского училища", "Херсонского реального училища", "Женской Армяно-Базарской гимназии".

Представники роду Фальц-Фейнів неодноразово допомагали населенню у скрутні часи. Наприклад, у 1891 р. Ф.Е. Фальц-Фейн пожертвував 1.000 пудів жита, а С.Б. Фальц-Фейн 2.000 пудів на користь голодуючих Дніпровського повіту. І це були зовсім не поодинокі випадки в історії цього роду. Фальц-Фейни допомагали й земським організаціям. Наприклад, коли в 1900 р. у Дніпровському земстві порушили питання про потребу організації третього в повіті розплідника, Ф.Е. Фальц-Фейн безоплатно надав у розпорядження земства ділянку розміром 5 дес. поблизу свого маєтку «Чаплі».

Внесок Фальц-Фейнів у соціально-економічний розвиток регіону був належно оцінений Російським імператором, коли майже всі представники цього роду були возведені в спадкове дворянство.

Аналіз участі Фальц-Фейнів в суспільній і політичній діяльності Півдня України дозволяє говорити про активність і всебічну зацікавленість різноманітними питаннями життя суспільства представниками цієї родини. Вони були активістами як організацій, що надавали задоволення і прибуток, так і тих, що своєю діяльністю сприяли поліпшенню політичної, соціальної, економічної обстановки в їх регіоні. Крім усього іншого, будучи дбайливими господарями, які завжди пересічно ставилися до природних ресурсів, Фальц-Фейни виступали як організатори й члени різноманітних природоохоронних товариств.

Працюючи гласними губернських і повітів земських зборів, Фальц-Фейни не були просто мовчазними свідками рішень, що там приймалися. Вони, спираючись на власний досвід, неодноразово вносили пропозиції щодо розвитку сільськогосподарських галузей в Таврійській і Херсонській губерніях. Фальц-Фейни брали участь у розгляді питань про соціальні перетворення: агітували за відкриття нових шкіл і

училищ, багато разів вносили добродійні пожертвування на потреби різних навчальних закладів, висували пропозиції з поліпшення медичного обслуговування, були ініціаторами досліджень, що проводилися земствами, виявляли зацікавленість до проблем людей інших віросповідань та національностей.

Активність Фальц-Фейнів як гласних земських зборів і популярність їх серед місцевого населення сприяла обранню одного з представників цього роду – В.Е. Фальц-Фейна – членом Державної Думи Російської імперії III скликання. Беручи участь в засіданнях Думи, В.Е. Фальц-Фейн голосував по різноманітним питанням і неодноразово підписував «законодавчих проекти», що сприяли якісним змінам у суспільно-політичному й соціально-економічному житті країни. В.Е. Фальц-Фейн входив до складу чотирьох думських комісій, а в продовольчій комісії під час перших двох сесій обіймав посаду секретаря.

Про популярність серед місцевого населення свідчить і той факт, що різні представники цієї родини неодноразово обиралися на посаду мирового судді. Ця адміністративно-судова інстанція не приносила Фальц-Фейнам ніяких прибутків, а тому участь у ній була простим прагненням представників цього роду до встановлення за допомогою власного авторитету справедливості в регіоні.

Окрім цього, будучи зразковими господарниками, Фальц-Фейни ставали членами різних природоохоронних і сільськогосподарських громадських організацій: "Императорского Санкт-Петербургского общества естествознания", "Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы", "Общества любителей природы в Харькове", "Московского общества охраны природы", "Природоохранной комиссии при Русском Географическом обществе" и "Таврического отдела Российского общества покровительства животным"; "Таврической ученой архивной комиссии", "Императорского общества сельского хозяйства Южной России", "Императорского Российского общества плодоводства", "Симферопольского отдела Императорского Российского Общества садоводства", "Новороссийского общества поощрения коннозаводства". Практично у всіх вони виступали як дійсні члени, надавали в розпорядження товариств свої напрацювання в галузі сільського господарства і природокористування. Найімовірніше, що багато товариств запрошували Фальц-Фейнів до свого складу як своєрідну «візитну картку».

Фальц-Фейни відрізнялися і значною суспільно-спортивною активністю. Вони були піонерами спорту в регіоні й всебічно сприяли розвитку цього напрямку громадського життя на Півдні України. Необхідно вказати, що участь представників цього роду в спортивних клубах Таврійської та Херсонської губернії приносила їм не лише естетичне задоволення і певне грошове збагачення, але й дозволяло заводити нові необхідні знайомства. На змаганнях або засіданнях спортивних клубів вони зустрічалися з людьми, які могли надалі виявитися корисними в бізнесі, а також діставали можливість у неофіційній обстановці дізнатися про погляди на питання, що їх цікавили, тих або інших визначних діячів губернії. Будучи різнобічно захопленими людьми, члени цієї родини з цікавістю займалися полюванням, яхтовим спортом, виставляли коней зі своїх стаєнь на скачках у різних містах Російської імперії, були членами Одеського аероклубу, перебували в Одеському автомобільному товаристві, Товаристві велосипедистів-любителів і сприяння фізичному вихованню дітей.

Своєрідною «візитною карткою» роду Фальц-Фейн є Асканія-Нова. Про існування й досягнення цього унікального заповідника заговорили вже сучасники його творця. Одне з найбільших господарств Новоросії, що займаються вовняним вівчарством, завдяки зусиллям Ф.Е. Фальц-Фейна стало осередком наукових досліджень у різних напрямках. Простий поміщик, пристрасно закоханий в природу, допитлива і зосереджена людина Ф.Е. Фальц-Фейн зумів розвинути в своєму заповіднику декілька наукових напрямів: акліматизації, гібридизації, штучного запліднення, одомашнення диких тварин, придатних для застосування в сільському господарстві. Крім того, на базі його заповідника здійснювалися досліді, пов'язані з кільцюванням птахів і селекцією тварин. В Асканії-Нова виводилися нові породи тварин, знаходили найбільш оптимальні умови для застосування в сільськогосподарському виробництві вже відомих диких і домашніх тварин. На базі заповідника з дозволу господаря були відкриті метеорологічна станція, зоотехнічна і фото-лабораторія, відділення дослідної станції з вівчарства Петровської сільськогосподарської Академії, бібліотека, музей, майстерня для виробництва чучел.

У ботанічному саду вивчалися особливості вирощування різних порід дерев і кущів, привезених з різних географічних зон, в умовах підденноукраїнських степів. У створення його було вкладено немало коштів і людських зусиль. Саме завдяки цьому ботанічний сад своїм плануванням і дизайном привертав до себе увагу, будучи пам'ятником природи свого часу і сьогодення.

Особливо сторінкою в історії заповідника може по праву вважатися заповідування ділянок цілинного степу. Досліді, що проводилися над цими ділянками, постійне спостереження за ними дозволили зробити цікаві висновки про розвиток рослинності, визначити умови, під впливом яких змінюється зовнішній вигляд степу, а також фактори, за яких вже ніколи неможливе повернення степу до первісного виду. На базі цих ділянок проводилися і ентомологічні дослідження.

Саме заповідник, створений Ф.Е. Фальц-Фейном, став базою для формування у подальшому двох крупних науково-дослідних інститутів – Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна та інституту тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова.

Таким чином, комплексний аналіз та синтез вивчених джерел та матеріалів дозволяє дійти висновку, що впродовж близько столітньої історії діяльності роду Фальц-Фейнів на Півдні України ними був зроблений значний внесок в розвиток та процвітання різних галузей господарства в регіоні, соціальна та суспільно-політична діяльність представників цього славетного роду сприяла підвищенню рівня життя населення Таврійської та Херсонської губерній. Фальц-Фейни завжди були у перших лавах просвітянського, соціального, культурного, спортивного руху. Вони намагалися прищепити найбільші досягнення науки та техніки на теренах Південної України. Їм вдавалося запровадити до свого господарства найновіші досягнення науки і техніки. Фальц-Фейни сприяли вивченню степового краю, допомагали науковому його вивченню.

Список літератури

1. Скальковский А.А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы, составленные в 1859 г. А.А.Скальковским / А.А. Скальковский. – СПб., 1865. – 181+25 с.; Скальковский А.А. Овцеводство и торговля шерстью в Новороссийском крае / А.А. Скальковский. – Одесса, Б.г. – 14 с.; Подоба И.Г. Нечто о паразитах и кружении у овец с указанием пре-

- дохранительных мер. С приложением двух гравированных таблиц с рисунками / И.Г. Подоба. – Херсон, 1871. – 63 с.; Подоба И.Г. Тонина мериносовой шерсти. Микроскопическое исследование. С 20 литогр. таблицами / И.Г. Подоба; имп. Вольное экономическое об-во. – Херсон, 1881. – 45 с.+20 таб.; Дерягин Н.Н. Цыгайское овцеводство, уход за ними и торговля шерстью в России / Н.Н.Дерягин. – М., 1896. – 49 с.; Линке И. Овцеводство в Южной России / И. Линке. – СПб., 1882. – 50 с.
2. Гибер-фон-Грайфенфельд А.В. Коневодство и коннозаводство в имениях наследников Фальц-Фейна Таврической губернии Днепровского уезда / А.В. Гибер-фон-Грайфенфельд. – Перекоп, 1903. – 21 с.
  3. Алехин В. Аскания-Нова – замечательный оазис в степях Таврической губернии / В.Алехин // Вестник воспитания. – 1912. – № 1. – С. 192–215; Депп Н. Несколько слов о зоологическом саде Ф.Э. Фальц-Фейна / Н. Депп // Естествознание и география. – 1898. – № 3. – С. 62–67; Иванов М.Ф. Акклиматизационный зоологический сад Ф.Э. Фальц-Фейна в Аскании-Нова Таврической губернии / М.Ф. Иванов // Естествознание и география. – 1911. – № 3. – С. 1–19; Козлов П.К. Аскания-Нова (Чапли). Первые опыты акклиматизации животных в России / П.К. Козлов. – Петроград, 1915. – 43 с.; Козлов П.К. Государственный заповедник «Аскания-Нова» / П.К. Козлов // Вестник знания. – 1928. – № 17. – С. 843–849; Козлов П.К. Государственный заповедник «Аскания-Нова» / П.К. Козлов // Вестник знания. – 1928. – № 15. – С. 755–761; Куницкий Р.В. Сказочный оазис / Р.В. Куницкий // Природа и люди. – 1911. – № 1. – С. 6–7; Куницкий Р.В. Сказочный оазис / Р.В. Куницкий // Природа и люди – 1911. – № 2. – С. 26–27; Мокржецкий С.А. Несколько слов об акклиматизационном зоологическом парке в Аскании-Нова Ф.Э. Фальц-Фейна / С.А. Мокржецкий. – Севастополь, 1911. – 14 с.
  4. Алехин В. Некоторые новые сведения относительно растительности Аскании-Нова / В. Алехин // Труды Ботанического сада имп. Юрьевского ун-та. – Т. 13. – 1910. – С. 192–196; Пачоский И. Заметки о флоре Днепровского уезда Таврической губернии / И. Пачоский. – Одесса, 1912. – 31 с.; Пачоский И. Материалы для флоры северной части Таврической губернии / И. Пачоский. – Одесса, – 59 с.; Прохоров Н. Девственная степь Аскания-Нова / Н. Прохоров // Мат-лы по изучению русских почв. – СПб., 1906. – Вып. 17. – С. 45–59.
  5. Гребень Л.К. История Асканийского овцеводства (по архивным материалам) / Л.К. Гребень // Бюлл. Зоотехнической опытной и племенной станции в госзаповеднике «Чапли» (бывшая Аскания-Нова). – 1928. – № 4. – С. 16–65.
  6. Гребенник Т.А. О некоторых аспектах деятельности представителей семьи Фальц-Фейнов и Скадовских в Херсонском земстве / Т.А. Гребенник // 36. наук. праць Міжнародної наук. конф. Фальцфейнівські читання 25–27 квітня 2001 р. / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2001. – С. 45–47.
  7. Пиворович В.Б. Металлические бонны Фальц-Фейнов / В.Б. Пиворович // Летопись Причерноморья. – 1999. – № 3. – С. 105–115.
  8. Борейко В.Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории (1826 – 1993). Документально-публицистическое исследование / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1994. – 157 с.; Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1995. – 184 с.; Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Изд. 2. / В.Е. Борейко – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2002. – 272 с.; Борейко В.Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, Царской России и СССР (1860 – 1960). – Т. 2 / В.Е. Борейко – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1995. – 224 с.; Рябко В.М. Аскания-Нова в решении научных проблем / В.М. Рябко. – Херсон, 2007. – 504 с.; Рябко В.М. Истоки, достижения и перспективы науки в Аскании-Нова / В.М. Рябко, В.М. Туринский – К. : Аграрна Наука, 2001. – 256 с.
  9. Ганкевич В.Ю. Развитие ангалт-кетенской колонии Аскания-Нова (1830 – 1832 гг.) / В. Ю. Ганкевич // Мат-лы II Межвузовской нау.-теор. конф. «Социально-политические и культурные проблемы современности» 24 апреля 2009 года. — Симферополь : ДИЙАПИ, 2009. – Вып. 2. – С. 14–17.

10. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803 – 1920. / Э.Г. Плеская-Зебольд. – Одесса : Изд-во «ТЭС», 1999. – 520 с.; Шляхов О.Б. Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну (90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / О.Б. Шляхов. – Дніпропетровськ. – 2003. – 366 с; Валько С.С. Благодійність та благодійники Дніпровського повіту / С.С. Валько // Таврійський Степ (Мій Край). Альманах. – Каховка. – К. : ЗАТ «Таврійські Ігри», 2000. – С. 7–22.
11. Drücke A. Ascania Nova. Die Geschichte einer kolonie Anhalts in Süd-Russland / A. Drücke. – Halle : Hofbuchdruckerei von C.A. Kaemmerer & CO, 1906. – 63 s.
12. Prinz A. Askania-Nova in der Nogaier Steppe vor Halbinsel Krim Heimatbuch der Deutschen aus Russland / A. Prinz // Heimatbuch der Deutschen aus Russland. – 1957. – № 4 – S. 79–84; Prinz A. Die Familie v. Fals-Fein / A. Prinz // Heimatbuch der Deutschen aus Russland. – 1957. – № 4 – S. 84–86.
13. Maas A. Man glaubt, in einem Märshelände zu sein. Zum ökonomischen Aufstieg und zur soziokulturellen Integration der sächsischen Familie Falz-Fein in Russland 1807–1914 / A. Maas. – Dresden & Thelem, 2004. – 138 s.
14. ДАХО. – Ф. Р – 4097. – Оп. 1. – Стр. 253. – Указ Александра II, решение Сената Российской империи о разрешении носить фамилию Фальц-Фейн и присвоении Е. Фальц-Фейн и ее детям звание потомственных почетных граждан [копии, присланные ЦГИА] [1864 – 1872]. – арк. 1, 4, 7.
15. РДІА. – Ф. 1343. – Оп. 36. – Стр. 25924. Правительствующего Сената Департамента Герольдии дело о дворянстве Фальцфейна. Слушали 5 сентября 1913 года. [28.05.1915 – 11.06.1915]. – арк. 1; РДІА. – Ф. 1343. – Оп. 36. – Стр. 25925. Правительствующего сената Департамента герольдии дело о дворянстве Фальцфейн слушано: 22 мая 1914 г. [2.04.1915 – 11.06.1915]. – арк. 1
16. Задерейчук А.А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України : дис. ... канд. іст. наук : 07.000.01 / Алла Анатоліївна Задерейчук – Сімферополь, 2010. – С. 19–29.

Задерейчук А. А. Вклад рода Фальц-Фейнов в социально-экономическое и общественно-политическое развитие юга Украины / А. А. Задерейчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2010. – Т. 23 (62), № 1 : спец-выпуск «История Украины» – С. 50–61.

В статье речь идет о роде Фальц-Фейнов, который проживал около столетия на юге Украины. Приводятся данные о деятельности представителей этого рода в экономической, социальной, политической, общественной жизни региона. Оценивается вклад рода в развитие юга Украины.

Ключевые слова: Фальц-Фейны, немцы, сельское хозяйство, овцеводство, Хорли, промышленность, земства, благотворительность, Аскания-Нова.

Zadereyhuk A. Contribution of Faltz-Fein family to the socioeconomic and socio-political evolution of the South of Ukraine in the beginning of XIX century – 1919 / A. Zadereyhuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2010. – Vol. 23 (62), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 50–61.

The thesis is article to a complex analysis of living and activities of Faltz-Fein family members in the South of Ukraine in XIX – early XX centuries. Using of numerous sources in combination with the synthesis of historiographic legacy on the actual problem provides the basis to consider this family members' contribution to the socioeconomic and socio-political evolution of the region to be outstanding and special.

Keywords: Faltz-Feins, Germans, agriculture, sheep breeding, Khorly, industry, zemstvo, benefaction, Askania-Nova.

Поступила в редакцію 01.10.2010 г.